РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на гл.ас. Камелия Ханчева на тема „Защитни механизми и стратегии за справяне на родителите и адаптивно функциониране на детето”, представен за защита пред научно жури на 1. 10. 2013 г.

Рецензент: Иван Тонев Димитров, професор, доктор на психологическите науки, Катедра по обща, експериментална и генетична психология при Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”

Рецензираният текст можем да разпределим в три раздела с по 9-10 глави, а те от своя страна – с редица техни подразделения, предшествани от пространно /32 стр./ въведение.

1. Първият раздел, „**Психоаналитични идеи за развитието на психичното в контекста на биологичните предпоставки и отношенческите фактори”,** е разгърнат върху близо 100 страници /с. 37-133/. В българската психологическа книжнина напоследък това е вторият /след този на Н.Атанасов, 2002/ реферативен обзор на психоаналитични теории за развитието. Специфичното в случая виждаме в това, че Камелия Ханчева, без да пренебрегва непосредствените във времето последователи на З. Фройд /които сега и по-нататък няма да изреждаме, тъй като част от тях се виждат още от съдържанието, а в текста са включени и множество други/, съсредоточава вниманието си върху редица нови, съвременни техни привърженици, коментатори и критици. Отличителното е и това, че Камелия Ханчева привлича текстове на автори, които третират предимно психичното развитие на децата през първите няколко години от живота. Има разбира се и такива, които надхвърлят рамките на ранното детство, но не те доминират в текста. Общото между всички тях, обаче, е стремежът им да: а/ подкрепят; б/ допълнят; в/ преразгледат и ревизират; и г/ развият психоаналитичните идеи, идващи от самия Фройд или от негови непосредствени и по-нататъшни последователи.

2. Обсъжданите от тези автори предметни области засягат: а/ обектните отношения и техните производни в психичното развитие; б/ света на репрезентациите и влиянието му върху развитието; в/ структурирането на „Аз”-а и „Свръх-Аз”-а; г/ диадните отношения между детето и родителите /предимно майката/, както и прехода от симбиотичност към диференциация, и продължаващо взаимодействие на ново равнище между тях; и д/ привързаността

между детето и майката, а така също и възможни девиации в развитието. Особено внимание Камелия Ханчева отделя на автори, обсъждащи интерперсоналните и интерсубектните отношения между подрастващото дете и неговите родители /с. 102 – 133/. Намираме това за съвършено необходимо, тъй като именно тези направления в изследванията на психичното развитие през ранните години и особено възгледите на Д. Стърн импонират на авторката; тях тя използва за теоретична база на своите емпирични изследвания, тъй като те според нея са утвърдили разбирането на другия не като обект, а като субект. Запознатите с тези предметни области на изследване не могат да не се впечатлят и да не признаят, че Камелия Ханчева задълбочено и уважително проследява в исторически план развитието на психоаналитичните идеи спрямо интересуващия я предмет на изследване.

3. С подобна богата наситеност на текста читателят се среща и във втория раздел на труда „**Механизми на психично структуриране посредством междуличностно взаимодействие”** /с. 134-175/. В този раздел се прави преглед на новостите в интерпретацията на стари и добре познати механизми за защита, сред които са инкорпорацията, интернализацията, интроекцията, идентификацията и др. Разгледани са не само техните разновидности, но и техните конструктивни и деструктивни функции в развитието и поведението на малките деца, откривани и приписвани им през последните десетилетия. Смята се, че е налице нова интерпретация на ролята на защитните механизми, различаваща се от Фройдовата, т.е. вместо подържане на вътрешното равновесие, сега те се разглеждат като част от контекста на взаимоотношения с референтни за децата лица.

4. В тези два раздела читателят става свидетел на такава пъстра панорамна картина, подсилвана от непрекъснато увеличаваща се терминологична полифония, че се прониква от усещането за нещо изключително бързо променящо и обновяващо се в интересуващата авторката област. Трудно му е да задържи, резюмира и запомни главното, изложено дори върху само една единствена страница. При това, алюзивните и кратки отклонения към автори назад във времето или представляващи други психологически парадигми, не са в ущърб на свързаността, последователността информативността на текста. Както спрямо този раздел, така и по-нататък, квинтесенцията от направения преглед спрямо отделните предметни области Камелия Ханчева отразява в кратки, философично звучащи „афористични обобщения”.

Тези два раздела с общ обем от близо 170 страници биха могли да бъдат преведени и издадени отделно на английски език, за да може по-широк читателски кръг да се запознае с днешния прочит и отразяване в дисертационни изследвания на съвременни психоаналитични направления от страна на млади български психолози.

5. Третият раздел, **„Емпирично изследване на адаптивното функциониране на деца и връзки с адаптивните механизми на родителите" / с. 176 – 227/,** ни представя най-съществената част /според нас/ за дисертационен труд, а именно: – адаптираните методически инструменти и получените с тях резултати. С помощта на проективната методика RATC се изследват 6-15-годишни деца и техни родители с цел да се разкрият връзките между адаптивното функциониране на децата и механизмите за защита и стратегии за справяне на самите техни родители. Тази цел почива върху допускането, че те са силно повлияни от отношенията между родителя и детето. Оттук и задачите, които авторката си поставя: 1/ „разработване и апробиране на инструменти за диагностика на развитието и функционирането на деца в доучилищна възраст" и 2/ „разкриване на модели, отразяващи зависимости между адаптивно и дезадаптивно функциониране при децата и родителите".

С помощта на адаптирания аперцептивен тест на Робъртс се цели диагностиката на детските интерпретации на рисунки, илюстриращи ежедневни взаимодействия между родители и деца, зад които се очаква да лежат различни форми на психично функциониране и адаптиране в различни ситуации, както и различни техни затруднения и отклонения. За теоретична база на предлагания за адаптация тест авторката посочва „психодинамичната, хуманистичната и когнитивно-поведенческата парадигми".

6. В съответствие със стандартите на психометричните изследвания Камелия Ханчева:

а/ подробно и ясно описва процедурата на прилагане на методиката и критериите за кодиране на отговорите, давани от изследваните лица /с. 181-184/.

б/ посочва в сравнителен анализ /на американската и на българската изследвана съвкупност/ психометричните характеристики на метода, потвърждаващ трифакторното решение /табл. № 1, с. 185/;

в/ илюстрира профилите /фигура № 1, с. 188/ по 12-те скали при американската и българската изследвана съвкупност;

г/ анализира данни, разкриващи големи различия /фигура № 2, с. 194/ във възприемането на отделните теми от страна на децата по пол и националност и др.

Ще вметнем само, че богатият емпиричен материал, илюстриран в таблици, фигури, графики, предоставя възможности за по-подробна и по-конкретна интерпретация на установените сходства и различия, отколкото ограничаването с посочване на две такива посоки.

В заключение към анализа на данните от това психометрично изследване Камелия Ханчева извлича два важни извода, които приемаме като похвален неин стремеж към обективност и взискателност. А те са: 1/ премината, според авторката, е началната фаза в подготовката на диагностичен метод с важно значение, потвърждение на което тя вижда в надеждното разграничаване на нормативната и клиничната групи; и 2/ необходимост от по-нататъшно валидизиране на инструмента в български условия, поради малкия брой изследвани лица, както и поради невъзможността да се постави знак на равенство между консултативната и клиничната група изследвани деца.

Тази част от своето психометрично изследване Камелия Ханчева приключва с прилагане на „работа по случай" /с. 194-201/, произтичаща от току-що проведения анализ на емпиричните данни, което разкрива едно известно ни нейно достойнство – изследователските й усилия не са самоцелни, а е необходимо данните и изводите от тях да се прилагат в практическа консултативна работа с децата и техните родители.

6. По-нататъшното съдържание на труда е под заглавието на „**Модели на връзка между родителството и детското функциониране" /с. 201-227/** и ни представя следващите емпирични изследвания на Камелия Ханчева, имащи за предмет оценката на защитните механизми и стратегии за справяне. След кратък теоретичен анализ, довел до подчертаването на новата психоаналитична трактовка на защитните механизми, както и до сближаването на защитните механизми със стратегиите за справяне, Камелия Ханчева ни представя кратката версия на използвания от нея инструмент /DSQ – 40/ за „йерархично съотнасяне на защитните механизми", обединени в четири интересни скали. За оценка на стратегиите за справяне е използван въпросник COPE, преведен в сътрудничество с проф. Пламен Калчев, с помощта на който изследователката търси не случайното и ситуативното, а устойчивото и характерното в поведението на личността. Изследвана е напълно достатъчна съвкупност /251 лица/ от деца и родители с цел „получаване на първоначални данни за стандартизиране" на въпросника за български условия. Използван е аудиозапис, а спрямо фиксираните от него данни се прилага контент-анализ.

7. С/ помощта на съответните статистически процедури се удостоверява надеждността, валидността и факторната структура на използваните два инструмента, а данните от тях /Таблица №7и8, с. 217 - 218/ като цяло свидетелстват за „добра или много добра надеждност” на извлечените скали. За по-голяма достоверност и увереност Камелия Ханчева ги сравнява с данни, получени чрез оригиналните версии на инструментите, както и с такива от други чуждоезикови адаптации, резултатите от което й позволяват да ги оцени като приемливи за по-нататъшния анализ и извличаните заключения. Интерес за читателя представляват извлечените четири фактора,обясняващи близо 60% от дисперсията, както и корелациите между защитните механизми и стратегиите за справяне /Таблица № 9, с. 219-220/. Данните от Таблици № 10, 11, 12, 13 и 14 ни представят връзките между адаптивното функциониране на децата, от една страна, и защитните механизми и стратегии за справяне при родителите, от друга страна. Спрямо тях следва да подчертаем, че авторовата интерпретация е по-често срещана и по-осезаема /с. 224-227/.

В **заключението** си към труда /с.228-230/ Камелия Ханчева отново не скрива привързаността и предпочитанията си към възгледите на Д. Стърн, на които са отредени и доста страници в текста. Препоръчително е в заключението привилегировано отражение да намерят обобщенията и заключенията от проведените емпирични изследвания, целещи адаптацията на няколко психометрични инструмента. Още повече, че полученото богатство от емпирични данни предоставя определени възможности за това.

В заключителните акорди към рецензията си на дисертационния труд на гл.ас. Камелия Ханчева бихме искали да подчертаем следното.

Първо, проведен е богат, обемен и разнообразен обзор на съвременни психоаналитични възгледи за психичното развитие през първите години от живота на децата, който значително разширява кръгозора на читателите.

Второ, този преглед е реализиран на високо теоретично ниво, с богат на асоциации език от страна на авторката, което не изключва необходимостта от по-нататъшна редакция и най-вече спрямо неоправдани чуждици.

Трето, успешно са преминати първоначалните фази в адаптацията на няколко методически инструмента спрямо много важни предметни области, засягащи взаимоотношенията между родителите и малките деца по посока на развитието на тяхната субектност и справяне със затруднения в него.

Четвърто, установени са модели на зависимости между защитните механизми и стратегиите за справяне при родителите и адаптивното функциониране на малките деца.

Пето, адаптираните инструменти, получаваните чрез тях данни и произтичащите от тях изводи и заключения откриват нови възможности за диагностичната, консултативната и клиничната практика спрямо деца и семейства в български условия.

Шесто, авторефератът отразява структурата на дисертационното изследване с акцент върху неговата емпирична част.

Признанието и уважението ни към способностите на гл.ас. Камелия Ханчева ни задължават да споделим и следните препоръки.

Първо, възможно е по-общо структуриране и йерархизиране на самото съдържание в раздели, глави, параграфи и т.н. или пък да се представи съдържанието в два варианта: в началото – по общ, а после – по-подробен, включващ дори и вътрешните подразделения.

Второ, може де се помисли и за по-различно съотношение между обема на теоретичната и емпиричната част с акцент върху втората от дисертационния труд. И съответно, по-често привличане на обяснителните възможности на първата при интерпретацията на данните от втората част, което би довело и до по-голяма свързаност между тях.

И накрая: представеният текст съдържа всички необходими качества, изискуеми за дисертационни изследвания, и затова предлагаме на колегите си от научното жури да оценим високо съдържащите се в него достойнства, за да присъдим на гл.ас. Камелия Ханчева научно-образователната степен „доктор по психология”.

04.09.2013 г. Иван Димитров
София